

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-81-39>

УДК 336.2

ПОДАТКОВИЙ АУДИТ ЯК КЛЮЧОВИЙ ІНСТРУМЕНТ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

TAX AUDIT AS A KEY TOOL FOR THE DETECTING AND PREVENTION OF SHADOW ECONOMY IN UKRAINE

Савченко Алла Миколаївнакандидат економічних наук, доцент,
Державний податковий університет
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1871-7555>**Чепіль Софія Олександрівна**здобувач другого рівня вищої освіти,
Державний податковий університет
ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-0809-7904>**Savchenko Alla, Chepil Sophia**
State Tax University

Стаття присвячена дослідженню податкового аудиту як ключового механізму детінізації економічних процесів в Україні. Розкрито сутність тіньової економіки та її деструктивний вплив на фінансову стабільність держави. Обґрунтовано роль податкового аудиту у виявленні схем ухилення від оподаткування та протидії несплаті податків. Систематизовано методичні підходи до проведення податкового аудиту, зокрема ризико-орієнтовану модель відбору платників для перевірки. Досліджено практичну ефективність контрольно-перевірочної діяльності у боротьбі з тіньовим сектором економіки. Акцентовано увагу на перспективах цифровізації податкового контролю через впровадження електронного аудиту та міжнародних стандартів обміну інформацією. Визначено пріоритетні напрями удосконалення системи податкового аудиту для посилення його превентивної функції та забезпечення фіскальної безпеки держави в сучасних умовах.

Ключові слова: податковий аудит, детінізація економіки, тіньова економіка, податковий контроль, ухилення від сплати податків, ризик-орієнтований підхід, цифровізація.

The article examines tax audit as a fundamental instrument for de-shadowing economic processes in Ukraine. The research addresses the critical issue of shadow economy and its destructive impact on state financial stability and budget revenues. Tax audit is substantiated as an effective mechanism for detecting tax evasion schemes and counteracting tax non-payment practices that undermine fiscal system integrity. The study systematizes methodological approaches to conducting tax audits, with particular emphasis on risk-oriented models for selecting taxpayers for inspection. This approach enables tax authorities to focus resources on high-risk entities and operations, thereby increasing the efficiency of control measures. The paper analyzes the practical effectiveness of control and inspection activities in combating the shadow sector of economy, revealing both achievements and existing challenges in this domain. Special attention is devoted to prospects for digitalization of tax control through implementation of electronic audit procedures and international standards for financial information exchange. The introduction of standardized audit files and automated data processing systems represents a significant step toward modernizing fiscal administration and enhancing transparency in taxpayer-state relationships. The research identifies priority directions for improving the tax audit system to strengthen its preventive function. These include expanding analytical capabilities of tax authorities, implementing advanced technologies for detecting fictitious transactions, and developing mechanisms for international cooperation in tax matters. The study emphasizes that effective tax audit should not merely identify violations but create conditions that stimulate voluntary tax compliance. The paper demonstrates that systematic enhancement of tax audit methodology, combined with digitalization and risk-based approaches, contributes to gradual de-shadowing of economic activities and ensures fiscal security of the state under contemporary economic conditions.

Keywords: tax audit, economy de-shadowing, shadow economy, tax control, tax evasion, risk-oriented approach, digitalization.

Постановка проблеми. В умовах трансформаційних викликів, що визначають сучасний розвиток України, тіньова економіка залишається критичною перешкодою для забезпечення фінансової стабільності та мобілізації бюджетних ресурсів. Масштаби неофіційної економічної діяльності не лише призводять до значних втрат податкових надходжень, які могли б спрямовуватися на забезпечення обороноздатності та відновлення економіки, але й створюють системні деформації конкурентного середовища та підривають довіру до податкової системи. Традиційні підходи до податкового контролю виявляються недостатньо ефективними для протидії схемам ухилення від оподаткування, які постійно еволюціонують та адаптуються до регуляторних змін. Особливої актуальності набуває необхідність модернізації методичних засад податкового аудиту, впровадження ризико-орієнтованих підходів та цифрових технологій контролю. У цьому контексті виникає потреба у комплексному переосмисленні ролі податкового аудиту як ключового інструменту детінізації економіки, що має поєднувати превентивну та контрольну функції, забезпечувати балансування між фіскальними інтересами держави та створенням сприятливих умов для легального бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика тіньової економіки та податкового аудиту як інструменту її детінізації перебуває у фокусі уваги як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Фундаментальні дослідження масштабів та природи тіньової економіки представлені у працях Е. Файге [6], К. Вільямса [7], Е. де Сото [5], які запропонували теоретичні підходи до класифікації неформальних економічних відносин та виявлення причин їх виникнення. Серед вітчизняних дослідників значний внесок у розробку теоретичних засад детінізації економіки зробив З. С. Варналій [2, с. 430], який розглядає тіньову економіку як складне соціально-економічне явище, яке представлене сукупністю неконтрольованих і нерегульованих (як протиправних, так і законних, але аморальних) економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності щодо отримання надприбутків за рахунок приховування доходів та ухилення від сплати податків. О. В. Артюх [1] та Б. В. Костюк [3, с. 125] у своїх роботах виділяли проблематику податкового аудиту.

Отже, незважаючи на наявність ґрунтовних напрацювань, недостатньо дослідженими

залишаються питання практичної ефективності податкового аудиту у протидії сучасним схемам ухилення від оподаткування, особливо в умовах воєнного стану.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Означена проблема зумовила мету даної статті, яка полягає в дослідженні податкового аудиту як ключового інструменту детінізації економіки України, зокрема через аналіз теоретичних підходів до визначення тіньового сектору та обґрунтування ролі податкового аудиту в протидії ухиленню від оподаткування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес детінізації економіки є вкрай важливим та невідкладним. Він не тільки сприяє виходу з кризових станів, а й виступає ключовим фактором сталого економічного зростання держави. У зв'язку з цим, наукові дослідження у цій сфері мають на меті детальний аналіз концепції «детінізації економіки» та вивчення її значення для формування оптимальних умов, що забезпечують стійкий економічний розвиток України.

Одним із перших, хто оцінив масштаби тіньової економіки, був американський соціолог Е. Файге, який зробив це наприкінці 1970-х років [6]. Він також став одним із перших, хто запропонував її теоретичне визначення, інтерпретуючи тіньову економіку як будь-яку економічну діяльність, що з різних причин не враховується та не включається до валового внутрішнього продукту. У своїх подальших працях Е. Файге [6] зосередився на неформальній складовій тінізації з «економічної» перспективи, пропонуючи класифікувати її на недекларовану, незареєстровану та незаконну економіку.

На думку зарубіжного науковця К. Вільямс [7], тінізація економіки є закономірною відповіддю на високе податкове навантаження, корумпованість державного апарату та надмірне втручання у ринкові механізми, що спонукає працівників приймати раціональне економічне рішення про добровільний вихід з офіційної економіки, щоб уникнути фінансових витрат, а також часу та зусиль, пов'язаних з офіційною реєстрацією.

Незважаючи на велику кількість наукових праць, присвячених тіньовій економіці, єдиного, загальновизнаного визначення цього явища, яке б повною мірою відображало його сутність, досі не існує. Причини цих розбіжностей та дискусій пов'язані не лише з різними інтерпретаціями самого поняття тіньової економіки, але й з багатогранністю чинників,

що призводять до її виникнення та тривалого існування.

Для розуміння механізмів детінізації економіки необхідно розглянути сектори тіньової економіки та їх вплив на економічну систему держави. Тіньова економіка поділяється на три основні сектори: неформальну (неофіційну), яка включає легальні види діяльності без офіційної реєстрації та декларування доходів; приховану (фіктивну), що охоплює офіційно зареєстрованих суб'єктів, які частково приховують доходи або витрати від оподаткування; та нелегальну (кримінальну), що включає повністю заборонену законодавством діяльність. Функціонування цих секторів створює серйозні виклики для податкового контролю, оскільки кожен з них використовує специфічні схеми приховування доходів та ухилення від оподаткування. Для боротьби з ухиленням від сплати податків методи проведення аудиту мають бути гнучкими та адаптованими до сучасних викликів. На рис. 1 виділено ключові методи, які є найбільш дієвими.

Ризико-орієнтований підхід як ключовий компонент сучасних методичних основ податкового аудиту, безпосередньо націлений на розкриття та запобігання ухиленню від оподаткування. Він має багатоступеневу структуру виявлення можливих порушників шляхом вивчення маркерів податкових ризиків: аномальні економічні параметри, транзакції з фіктивними партнерами, застосування офшорних зон, неузгодженість заявлених прибутків фактичній господарській діяльності, постійні

невідповідності в деклараціях. Інструментарій охоплює статистичні схеми, алгоритми та спеціалізовані системи оцінки ризиків.

Ефективність використання методичних засад податкового аудиту в боротьбі з ухиленням від сплати податків відображається через аналіз ключових показників контрольно-перевірочної діяльності Департаменту податкового аудиту Державної податкової служби України. Порівняння даних за період 2021–2024 роки, вказує на значне посилення фіскального контролю та зростання фінансової ефективності аудиторських заходів, що підтверджує покращення методологічної бази перевірок, рис. 2.

Аналіз представлених даних демонструє неоднорідну динаміку показників контрольно-перевірочної діяльності у досліджуваному періоді, що відображає як об'єктивні зовнішні фактори, так і трансформацію методичних підходів до організації податкового аудиту.

Спостерігається чітко виражена тенденція до зменшення загальної кількості податкових перевірок. Так як у 2021 році було проведено 71 138 перевірок, то у 2024 році цей показник знизився до 49 774 перевірок, що становить зменшення на 30,0 %. Найбільше падіння зафіксовано у 2022 році – до 28 846 перевірок (скорочення на 59,5 % порівняно з 2021 роком), що пов'язано з початком повномасштабної війни та тимчасовим призупиненням планових, так і позапланових документальних перевірок. Структурний аналіз показує, що основне скорочення від-

Рис. 1. Методи податкового аудиту

Джерело: сформовано авторами на підставі проведених досліджень

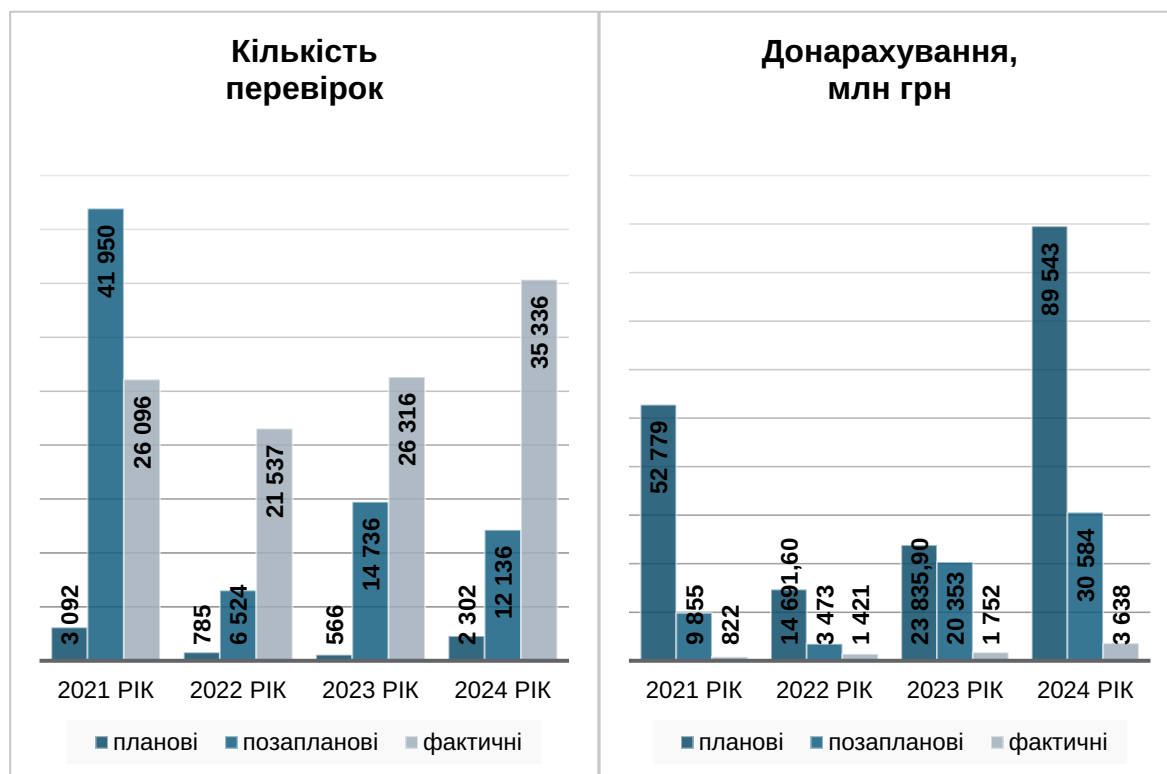

Рис. 2. Кількість перевірок та донарахування за період 2021–2024 рр.

Джерело: сформовано авторами на основі [4]

булося за рахунок позапланових перевірок, кількість яких у 2024 році становила лише 12 136 (проти 41 950 у 2021 році). Водночас кількість фактичних перевірок демонструє відновлювальну динаміку 21 537 у 2022 році, 26 316 у 2023 році та 35 336 у 2024 році, що свідчить про посилення оперативного реагування на податкові ризики.

Найбільшу частку перевірок займають фактичні перевірки, а найменшу – планові, обсяги донарахувань демонструють протилежну тенденцію. Незважаючи на зменшення кількості перевірок, обсяги донарахувань демонструють позитивну динаміку. У 2021 році загальний обсяг донарахувань становив 63 455,7 млн грн, у 2022 році через воєнні обставини знизився до 19 585,8 млн грн, однак у 2023 році зріс до 45 940,8 млн грн, а у 2024 році досяг рекордних 123 765,2 млн грн – що у 2,7 рази перевищує показник 2023 року та в 2 рази – показник 2021 року. Планові перевірки у 2024 році, попри скорочення їх кількості, принесли основний обсяг донарахувань, що підтверджує якісне покращення відбору об'єктів для перевірки.

В сучасних умовах модернізація процесів стягнення податків і зборів від платників має

орієнтуватися на успішні моделі передових держав світу, аби досягти максимальної прозорості й результативності фіскального управління. Впровадження електронного аудиту (далі – е-аудиту) постає як ключовий крок до діджиталізації перевірок – це електронна процедура, що відповідає міжнародним стандартам розвинених країн і використовує цифрові технології для дистанційного аналізу даних, автоматичного виявлення розбіжностей у звітності та швидкого викриття схем ухилення без фізичного доступу до документів, значно підвищуючи ефективність ДПС у кризових умовах.

Ключовими кроками для запуску е-аудиту податковими органами є запровадження стандартного аудиторського файлу SAF-T разом із спеціалізованим програмним забезпеченням для його обробки, цей формат, створений Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) відповідно до Оттавських рамкових умов з оподаткування електронної комерції, забезпечує уніфікований обмін даними, що полегшує автоматичний аналіз і виявлення ухилень від сплати податків.

Висновки. Податковий аудит стає дієвим інструментом детінізації економіки України завдяки комплексної модернізації системи

податкового контролю через впровадження ризико-орієнтованого підходу, цифрових технологій електронного аудиту та міжнародних стандартів обміну інформацією, що посилює його превентивну функцію та забезпечує ефективну протидію схемам ухилення від

оподаткування. Статистичні дані ДПС України за 2021–2024 роки демонструють практичну результативність удосконалених методичних засад, при скороченні кількості перевірок 2024 року до 2021 року на 30,0 % обсяг донарахувань зріс у 2 рази.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Артюх О. В. Податковий аудит як завдання з надання достатньої впевненості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2015. Вип. 12. С. 235-238. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_12_55 (дата звернення: 02.12.2025).
2. Економічна безпека : навч. посіб. / за ред. З. С. Варналія. Київ : Знання, 2009. 647 с.
3. Костюк Б. В. Організація податкового аудиту на підприємстві. *Економіка і регіон*. 2015. № 1. С. 124-129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2015_1_22 (дата звернення: 02.12.2025).
4. Державна податкова служба України. Плани та звіти роботи Державної податкової служби України. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist/-plani-ta-zviti-roboti-/396505.html> (дата звернення: 02.12.2025).
5. De Soto H. *The Other Path: The Economic Answer to Terrorism*, book preface dates from 2002. «Harper Collins» 1989. New York.
6. Feige, E.L. (2016). Reflections on the meaning and measurement of unobserved economies: What do we really know about the “shadow economy”? *Journal of Tax Administration*, 2(1), 5-41.
7. Williams, C.C. (2015). Out of the shadows: Classifying economies by the extent and nature of employment in the informal economy. *International Labour Review*, 154, 331-351.

REFERENCES:

1. Artiukh O. V. (2015) Podatkovi audyt yak zavdannia z nadannia dostatnoi vpevnenosti. [Tax audit as a task of providing sufficient assurance]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*, no. 12, pp. 235–238. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2015_12_55 (accessed December 02, 2025)
2. Varnaliia Z. S. (2009) Ekonomichna bezpeka [Economic security]. Kyiv : Znannia, 647 p. (in Ukrainian).
3. Kostiuk B. V. (2015) Orhanizatsiia podatkovoho audytu na pidpriemstvi [Organization of tax audit at the enterprise]. *Ekonomika i rehion*, no. 1, pp. 124-129. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/econrig_2015_1_22 (accessed December 02, 2025)
4. Derzhavna podatкова sluzhba Ukrainy. Plany ta zvity roboty Derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy. [State Tax Service of Ukraine. Plans and reports of the work of the State Tax Service of Ukraine]. Available at: <https://tax.gov.ua/diyalnist/-plani-ta-zviti-roboti-/396505.html> (accessed December 02, 2025)
5. De Soto H. *The Other Path: The Economic Answer to Terrorism*, book preface dates from 2002. «Harper Collins» 1989. New York.
6. Feige, E.L. (2016). Reflections on the meaning and measurement of unobserved economies: What do we really know about the “shadow economy”? *Journal of Tax Administration*, 2(1), 5-41.
7. Williams, C.C. (2015). Out of the shadows: Classifying economies by the extent and nature of employment in the informal economy. *International Labour Review*, 154, 331-351.